

**Олег
Семенович
ПАДАЛКА**

Перший проректор з організації навчально-виховної роботи і економіки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна), професор, доктор педагогічних наук.

First Vice-rector for educational work organization of National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine), professor, Doctor of Pedagogical Sciences.

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ – ВИЗНАНИЙ У СВІТІ ПЕДАГОГ І ВЧЕНИЙ

У статті проаналізовано педагогічний досвід та творчу спадщину В. О. Сухомлинського, досліджено його погляди на процес шкільного навчання у початковій школі

Ключові слова: методи навчання в початковій школі, педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, творча спадщина В. О. Сухомлинського.

Початкова освіта – це перший освітній рівень, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Пріоритетне завдання навчання і виховання у початковій школі на сучасному етапі має не лише сформувати в учнів певну кількість знань, загально-навчальних умінь та навичок, а й забезпечити подальше становлення особистості дитини, розвиток її розумових здібностей, і в першу чергу навчити дітей самостійно і творчо мислити. У ході навчальної діяльності формування мислення та розумовий розвиток учнів здійснюється в органічній єдності з формуванням у них дійових знань. Знання – це основа мислення, а в процесі формування дійових знань формується мислення школярів.

З огляду на це цінними є теоретичні положення та практичні здобутки Василя Олександровича Сухомлинського у галузі розумового виховання учнів, який прагнув, щоб початкова школа стала “школою” мислення, фундаментом творчих розумових сил учнів” [6; 429]. Його ідеалами були вчитель, що є вмілим, вдумливим вихователем розуму дитини, та учень, який є мислителем, дослідником та умільцем. Щоб досягнути цих ідеалів, В. О. Сухомлинський закликав учителів дбати, “щоб дитина в початковій школі була передусім думаючою, активним добувачем знань, допитливим шукачем істини, мандрівником у світі пізнання” [6; 428]. Лише тоді знання, які засвоюють молодші школярі, будуть дійовими, а не формальним багажем. Учні зможуть застосовувати їх для розв’язання різних завдань у навчальній та практичній діяльності, а

це у свою чергу сприяє формуванню вміння мислити.

У спадщині В. О. Сухомлинського проблема розумового розвитку постає як категорія педагогіки, психології, філософії. У працях “Виховання особистості в школі”, “Сто порад вчителю”, “Павлицька середня школа”, “Розмова з молодим директором школи”, у статтях “На трьох китах”, “Гармонія трьох начал”, “Розумова праця в процесі навчання”, “Розвиток індивідуальних здібностей і нахилів учнів”, “Вчити вчитися”, “Урок і знання” та інших В. О. Сухомлинський з різних точок зору розглядає проблему розумового розвитку учнів.

У своїх працях В. О. Сухомлинський розкриває різні джерела розумового розвитку дітей. Але найголовнішим із них вважає природу, оскільки краса природи загострює сприймання і пробуджує мислення дітей. “Думка дитини виявляється у її активному ставленні до навколишнього світу” [28; 238]. Проте не сама природа, а запитання, що виникають у процесі її спостереження, встановлення причинно-наслідкових зв’язків, є джерелом формування “учня-мислителя”. У книзі “Серце віддаю дітям” Сухомлинський висвітив систему своєрідних “уроків мислення” серед природи, що проводились у Павлицькій середній школі. На цих уроках учням пропонувалися завдання на основі спостережень у природі, які потребували активного мислення. Завдяки таким завданням діти “замислюються над причинами явищ, починай мі. розуміти загальний зв’язок у природі, вчать аналізувати і синтезувати, роблять припущення і перевіряють їх на практиці” [28; 253].

Тепер, коли так багато уваги приділяється формуванню дійових знань та розвитку мислення учнів,

педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського не втратила актуальності і є справжньою скарбницею ідей та знахідок для творчого вчителя.

У античні часи давньоримський філософ Сенека Луцій Антей (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) відзначав, що спочатку треба навчитися добрим правилам моралі та розуму, а потім мудрості. Ця думка із століття в століття пронизувала праці багатьох відомих мислителів і педагогів – Аристотеля, Платона, Франсуа Рабле,

Еразма Роттердамського, Джона Локка, Яна Коменського, Йоганна Гербарта, Марію Монтессорі, Льва Толстого, Костянтина Ушинського, Григорія Сковороду, Василя Сухомлинського та багатьох інших. Розумове виховання філософи вважали провідним у системі виховання дітей і молоді. Розум завжди був високоморальним, красивим, всебічним у відображенні реальної дійсності.

Таблиця 1.1.

Контент-аналіз поняття “розумове виховання”

<i>№ п/п</i>	<i>Джерело</i>	<i>Визначення</i>	<i>Суттєві, істотні ознаки поняття</i>
1.	Волкова Н. П. Педагогіка. – К. : Академвидав, 2007. – С. 96.	Розумове виховання – діяльність вихователя, спрямована на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури	діяльність вихователя; спрямованість на розвиток інтелектуальних сил і мислення; прищеплення культури розумової праці
2.	Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник. – Видання 2-ге. – К. : Академвидав, 2006. – С. 264-271	Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.	цілеспрямована діяльність педагогів; прищеплення культури розумової праці
3.	Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка. – К. : Знання, 2004. – С. 283.	Розумове виховання – виховання, спрямоване на опанування системою знань про наукові засади розвитку природи і суспільства; розвиток потенційних інтелектуальних сил особистості; формування культури	опанування системою знань про наукові засади розвитку природи і суспільства; розвиток потенційних інтелектуальних сил особистості; формування культури розумової праці.

<i>№ п/п</i>	<i>Джерело</i>	<i>Визначення</i>	<i>Суттєві, істотні ознаки поняття</i>
4.	Макимюк С. П. Педагогіка : навч. посібник. К. : Кондор, 2005. – С. 322.	Розумове виховання – це цілеспрямована діяльність педагогів, батьків, громадськості, самого учня щодо розвитку розумових сил і мислення, прищеплення їм культури розумової праці.	цілеспрямована діяльність педагогів, батьків, громадськості, самого учня; (розвиток розумових сил і мислення; прищеплення культури розумової праці.
5.	Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник. – К., 2007. – С. 422.	Розумові сили (розум) – це сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань, оволодіння основними розумовими операціями, інтелектуальними вміннями.	сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань; оволодіння основними розумовими операціями, інтелектуальними вміннями.
6.	Практикум з педагогіки : навч. посібник / за ред. О. А. Дубаснюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 314.	Розумове виховання – це процес розвитку розуму, пізнавальних здібностей та інтересів дітей, озброєння їх знаннями, вміннями та навичками, формування наукового світогляду.	процес розвитку розуму; формування наукового світогляду.

Здійснивши контент-аналіз поняття “розумове виховання”, до істотних ознак цієї категорії ми зарахували такі: цілеспрямована діяльність вихователя; оволодіння основними розумовими операціями, інтелектуальними вміннями; розвиток розумових сил і мислення; прищеплення культури розумової праці.

Отже розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів з розвитку розумових сил і мислення учнів, прищеплення їм культури розумової праці.

Мета розумового виховання полягає в забезпеченні засвоєння учнями основ наук, розвитку їх пізнавальних здібностей, формуванні на цій основі наукового світогляду.

Його зміст охоплює систему фактів, понять, положень з усіх галузей науки, культури і техніки. Безперечно, освічена людина повинна володіти основами наук, техніки, мистецтва і культури, її знання мають бути систематизовані, постійно поповнюватися.

Розумова діяльність є провідною в житті людини. Розумове виховання спрямоване на розв’язання ряду завдань.

1. Опанування системи знань про наукові засади розвитку природи й суспільства.

2. Розвиток потенційних інтелектуальних сил особистості.

3. Формування культури розумової праці.

Провідним завдання розумового виховання є створення оптимальних умов для розумового розвитку кожної особистості, максимальне використання потенційних можливостей людини для зростання її інтелектуальних сил.

Інтелект – це суб'єктивна здатність живих істот здійснювати доцільно орієнтовану діяльність, що дає змогу особистості забезпечувати активну діяльність у природному й соціальному середовищі.

У системі розумового розвитку людини важливе місце посідає мислення. Мислення – це процес опосередкованого відображення об'єктивної дійсності в зіставленнях, взаємозв'язках її структурних компонентів. Школа має закласти основи формування різних видів мислення: діалектичного, логічного, абстрактного, узагальненого, категоріального, теоретичного, індуктивного, дедуктивного, алгоритмічного, репродуктивного, продуктивного, системного.

Процес розумового виховання людини супроводжує її впродовж усього життя. Можна виділити певні напрямки (шляхи) розумового виховання:

1) стихійне сприйняття явищ і процесів навколишньої природної та соціальної дійсності людиною з раннього віку;

2) навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, де відбувається оволодіння основами наук;

3) навчання у професійних навчальних закладах;

4) користування засобами масової інформації (книгами, газетами, радіо, телебаченням);

5) участь людини у продуктивній праці;

6) залучення учнів до позакласної і позашкільної виховної роботи;

7) організація досвіду поведінки особистості в соціальній діяльності;

8) включення людини у систему самоосвіти.

Засобами розумового виховання є широкий спектр предметів, які використовуються у системі пізнавальної діяльності людини: книги, комп'ютерна техніка, лабораторне обладнання, письмове приладдя та ін.

Одне із важливих завдань розумового розвитку учнів у початковій школі – оволодіння основними мислительними операціями, до яких відносяться аналіз, синтез, порівняння і класифікація. Ці мислительні прийоми найбільш розвиваються у дітей на уроках математики, природознавства, рідної мови.

З перших днів навчання дитини у школі потрібно формувати у неї культуру розумової праці. Правильний режим розумової роботи передбачає обов'язкове чергування періодів розумової праці з відпочинком або іншою, в тому числі і фізичною роботою; вибір зручного для праці часу з врахуванням подальшої діяльності і тієї, що буде слідувати за даною роботою, так, щоб чергувались різні види діяльності. Це має важливе значення як для складання розкладу в школі, так і для організації самостійної роботи дома. Самостійна робота передбачає вироблення низки особливих якостей, потрібних для оволодіння знаннями: уміння зосереджено і уважно працювати; наполегливість в подоланні труднощів; розвиток пам'яті і використання різних її форм – логічної, моторної, зорової; уміння вести спостереження і записи; володіння деякими раціональними

способами розумових дій; уміння контролювати себе [26; 75].

Таким чином, вищевикладені думки приводять до виділення наступних найбільш актуальних завдань розумового виховання: нагромадження фонду знань як умови мислительної діяльності; оволодіння основними мислительними процесами; формування інтелектуальних умінь, що характеризують інтелектуальну діяльність; розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів; формування світогляду особистості.

Видатний український педагог Василь Олександрович Сухомлинський стверджував, що розумове виховання потрібне людині не тільки для праці, а й для повноцінного духовного життя. Бути розумним повинен і математик, і тракторист. Проблему розумового виховання висвітлено у таких працях Василя Олександровича, як “Серце віддаю дітям”, “Сто порад учителям”, “Павлиська середня школа”, “Школа і природа”, “Природа, праця, світогляд”, “Розумове виховання”.

В умовах постійно зростаючого обсягу інформації, навчального матеріалу, що його повинна засвоїти дитина, виникає негайна потреба шукати шляхи ефективного навчання і виховання, скриті резерви розумової активності, підвищення самостійності у пізнанні навколишнього світу, методи і прийоми більш якісного засвоєння дітьми знань, умінь і навичок у різних видах діяльності. Як по-сучасному звучать слова Василя Сухомлинського про те, що “... у світлі нових завдань, поставлених перед школою, по-новому треба підходити до питання про інтелектуальний розвиток людини”. Якщо діти рідко залучаються до творчої роботи, часто

позбавляються можливості самостійно вирішувати завдання, доступні для їхнього розуміння; одержують знання у готовому вигляді, запам'ятовують їх і механічно відтворюють, то у такому разі їхня думка “дрімає”. У подальшому діти стають інтелектуально пасивними, відчують труднощі у навчанні [22; 639].

Розвиток творчого розуму значною мірою залежить від рівня пізнавальної діяльності дитини. Й у цьому провідну роль вчений відводив саме педагогу, від якого залежить добір таких форм і методів взаємодії з учнями, які б максимально збуджували інтерес до конкретного навчального чи виховного матеріалу. Адже “... у самій глибині людського ества є невикорінна потреба відчувати себе відкривачем, дослідником, шукачем. У дитячому ж духовному світі ця потреба особливо сильна. Та якщо немає поживи для неї – живого спілкування з фактами, явищами радості пізнання – ця потреба поступово слабне, а разом з нею згасає й інтерес до знань” [30, 207-282].

Представляючи досвід роботи учителів початкових класів Павлиської школи, Василь Олександрович акцентував увагу на тому, “... щоб предметом розумових операцій дітей були насамперед явища природи, праця людей; щоб перші наслідки своєї розумової праці дитина відчула в процесі активної взаємодії з природою”.

Багато уваги приділяв видатний педагог проблемі розвитку мислення і розумових сил дитини. “Дати знання – це лише один бік розумового виховання. Розвиток думки й розумових сил – це розвиток образного й логіко-аналітичного

елементів мислення, а також вплив на рухливість розумових процесів, тобто усунення уповільненості мислення” [19; 149-157]. Надзвичайно важливим є сформулювати у дітей уміння користуватись такими поняттями, як явище, причина, наслідок, дослідовність, схожість, відмінність та ін., оскільки це відіграє дуже важливу роль як у розвитку абстрактного мислення, так і в аналізі явищ навколишньої дійсності.

Ефективність методів навчання оцінювалася В. О. Сухомлинським на основі того, “... наскільки вони сприяють процесу загального розумового розвитку дитини, якою мірою процес навчання є водночас процесом розумового, морального, ідеологічного, естетичного виховання” [28; 238].

Виняткового значення надавав В. О. Сухомлинський дослідницькому характеру розумової праці. Це важливо не тільки через те, що учні мають справу з наочними сторонами предметів і явищ, але й тому, що це є добрим стимулятором для активізації наявного у них запасу знань. Адже, спостерігаючи, думаючи, вивчаючи, зіставляючи, діти знаходять істину або ж бачать, що для відкриття істини потрібні нові спостереження, потрібне читання, експериментування.

Мета будь-якого досліду, лабораторної чи практичної роботи – не тільки розкрити ту чи іншу причинно-наслідкову залежність, зв'язок, але й прагнути, щоб учні виявляли розумову активність.

Виходячи з вищесказаного, педагогу “учити треба так, щоб знання добувалися за допомогою уже наявних знань”, сприяти розвитку умінь розкривати ту чи іншу причинно-наслідкову залежність, зв'язок, добиватися, щоб учні виявляли

розумову і вольову активність, прагнули зробити хоч би маленький крок на шляху використання сил природи.

Розвиток мислення В. О. Сухомлинський тісно пов'язував з пам'яттю. Зберігання в пам'яті необхідних знань – одна з важливих умов творчого мислення. Дитині з поганою пам'яттю важко мислити, міркувати. Тридцять років роботи в школі відкрили перед педагогом одну важливу закономірність: відставання, неуспішність у середніх і старших класах з'являються головним чином тому, що в роки навчання в молодших класах учень не зберіг у пам'яті тих елементарних істин, які є, так би мовити, фундаментом знань. В. О. Сухомлинського постійно непокоїло питання, як зміцнити, розвинути пам'ять дітей, збагатити її поняттями, істинами, узагальненнями, аби завжди можна було б використати в процесі мислення. Отже розвиток пам'яті – одна з гострих проблем шкільної практики. В. О. Сухомлинський сформулював низку порад і рекомендацій стосовно виховання пам'яті, які ґрунтуються на емпіричних даних, його власному досвіді. Назвемо їх.

Пам'ять у дитячі роки дуже гнучка, гостра і, якщо нею вміло керувати і не перевантажувати, то вона стає вашим найпершим помічником. Те, що запам'ятав учень у перші роки життя й навчання, майже не забувається.

Чим більше знань, здобутих власними зусиллями, напруженням волі, чим глибше зачепило логічне пізнання емоційну сферу учня, тим міцніша пам'ять, тим у чіткішому порядку, стрункіше вкладаються у його свідомості нові знання.

Про виховання пам'яті особливо треба дбати тоді, коли дитині ще не надійшов час зачувати, запам'ятовувати ні на уроках, ні вдома. Дошкільні роки і навчання в школі – чудовий час для закладання фундаменту міцної пам'яті. Треба піклуватися про те, щоб важливі істини про явища й закономірності навколишнього світу були засвоєні дітьми без спеціального заучування й запам'ятовування, тобто в процесі безпосередніх спостережень.

Одним із засобів розвитку пам'яті в діяльності Павлівської середньої школи був "арифметичний ящик". Це – наочний посібник, за допомогою якого діти перевіряли свої знання з арифметики. Перевірка полягала в конструюванні математичних квадратів: з дерев'яних кубиків треба було скласти сторони квадрата; щоб цифри, написані на кожному кубику, давали в сумі однакове число на всіх сторонах. В "арифметичному ящику" були спеціальні завдання, розраховані на повторення таблиці множення.

Що необхідно для того, щоб розвивати в учнів елементи творчого розуму? Відповідь на це запитання – у творчій спадщині Василя Сухомлинського. Пропонуємо короткий виклад його ідей.

Найважливіша риса розвиненого розуму – спостережливість. Із спостережливістю тісно пов'язані інші риси розумового розвитку:

- допитливість, тобто активне ставлення до явищ навколишнього життя, прагнення пізнавати і знати;

- системність, тобто цілеспрямований відбір об'єктів пізнання, понять, висновків;

- місткість, тобто вміння зберігати в пам'яті знання та орієнтуватись в інтелектуальних багатствах;

- дисциплінованість;

- гнучкість;

- самостійність;

- критичність.

Розвиткові системності, гнучкості, самостійності розуму сприяють такі прийоми впливу на внутрішні психічні процеси: постановка проблемних запитань; розумовий аналіз результатів спостережень. Самостійність, творчий характер розуму формуються завдяки тому, що у розумовій праці учнів на уроці і в процесі первинного сприймання... є елементи дослідження.

Вчений зауважував, що творчий розум та розумові здібності розвиваються у процесі оволодіння знаннями та вміннями їх використовувати. Тому важлива роль в інтелектуальному розвитку відводилася кожному із навчальних предметів. Як зазначав В. Сухомлинський, "... математичне мислення потрібне для успішного вивчення усіх предметів [31; 304]. Предмети природничого циклу є джерелами допитливості, цікавості, віри в силу розуму [29; 639]. Розумовий розвиток у процесі вивчення історії кращий, ніж при вивченні будь-якого іншого предмета... Оволодіння рідною мовою визначає багатство, широту інтелектуальних та естетичних інтересів особистості" [26; 321-330].

Розумове виховання завжди було й буде однією з головних ланок навчально-виховного процесу. Розумове виховання потрібне людині не тільки для того, щоб вона застосовувала знання в праці, а й для повноти духовного життя – для того, щоб уміти цінувати багатства культури та мистецтва [7; 209-401].

Таким чином, одне з найголовніших завдань навчання – не допустити байдужого ставлення учня

до знань, які він здобуває, такого ставлення, коли йому немає ніякого діла до їх змісту. Василь Олександрович Сухомлинський велику увагу приділяв розумовому розвитку учнів, розвитку творчого мислення учнів початкової школи.

Педагогічні погляди В. О. Сухомлинського сформувалися в ході й унаслідок натхненної копіткої учительської праці (розпочав викладати рідну мову і літературу у Васильківській, потім Зибківській школах Онуфріївського району в 1935 р. і скінчив свій шлях у 1970 році на посту директора Павліської середньої школи), творчої діяльності вченого (кандидат педагогічних наук 1955 року), заслуженого вчителя України, члена-кореспондента кількох педагогічних академій. Тож основні праці відомого і визнаного у світі педагога увібрали в себе і частку його практичної діяльності, в якій, як зворотний зв'язок, апробувалися провідні теоретичні висновки В. О. Сухомлинського як вченого, педагога-експериментатора, учителя-новатора.

Фундаментом своєї педагогічної системи Василь Олександрович вважав організацію інтелектуального життя дитини, що складає основу її духовного світу. Важливо, щоб з раннього віку перші істини дитина пізнавала у довірливості, бо процес пізнання навколишньої дійсності – найкращий емоційний стимул думки.

Так, у книзі “Серце віддаю дітям” педагог-учений дає філософське осмислення процесу навчання та виховання дитини молодшого шкільного віку. Він вчить, що дитині треба давати змогу щодня відкривати для себе щось нове, відчувати радість сприйняття. Розвиток розуму, за його переконанням, необхідний дитині не

тільки для праці, а й для повноти духовного життя. Тому необхідно різними засобами в юні роки розвивати інтелект, а знання як інструмент розумового виховання мають шліфуватися в продуктивній праці, дослідницькій роботі, самостійному вивченні життєвих явищ, у спробах літературної творчості [19; 83-91].

Навчальну діяльність В. О. Сухомлинський розглядав як необхідну умову формування духовно багаті особистості. Вона (діяльність) має бути активною і творчою, чому допомагають спеціальна організація розумової праці на уроках і в позакласний час, включення учнів до творчості, пошуково-експедиційної роботи тощо. Обстоюючи необхідність на кожному уроці вольових зусиль, емоційного пробудження розуму дитини, інтелектуального натхнення учнів у пошуковій діяльності, В. О. Сухомлинський водночас засуджує псевдоноваторські ідеї щодо ефективності навчання, створення обстановки постійного розумового напруження на уроці: “Не втратити на уроці жодної хвилини, жодної миті без активної розумової праці, що може бути найкращим у такій тонкій справі, як виховання людини. Така цілеспрямованість у роботі вчителя просто означає: витиснути з дітей все, що вони можуть дати. Після таких “ефективних” уроків дитина повертається додому стомленою. Вона легко роздратовується і збуджується”. Урок Василь Олександрович образно називав першим вогнищем, зігрівшись біля якого, дитина прагне стати вдумливим мислителем. В першому класі він взагалі не визнавав “чистих” уроків читання, письма, математики тощо. Так у праці “Серце віддаю дітям”

Василь Олександрович ділиться своїм досвідом: “Як тільки діти починали втомлюватись, я переходив до іншого виду роботи. Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання. Ось, я бачу, що читання починає втомлювати дітей, кажу: “Розгорніть, діти, альбоми, в дитячих очах – радісні вогники, одноманітна діяльність змінилась творчістю. Це ж стосується й інших уроків” [30, 282].

Педагоги Павлиської середньої школи виробили структуру уроку для початкових класів, в побудові яких Василь Олександрович рекомендує виходити з таких принципів:

1. Поєднання, об'єднання, злиття практичної роботи, що її виконують учні, з первинним сприйняттям знань, з їх поглибленням, розвитком, застосуванням.

2. Застосування знань (у найрізноманітніших формах) як найважливіший, головний шлях не тільки поглиблення, а й їх виявлення, перевірки та обліку. Потрібно прагнути забезпечити постійний зворотний зв'язок застосування знань; одержання вчителем інформації про те, як учні думають, яких результатів досягає кожен з них. А своєчасне одержання інформації про розумову працю кожного залежить від того наскільки правильно вчитель дібрав завдання для застосування знань, наскільки в учнів розвинені їхні індивідуальні сили і здібності, а особливо – самостійність, індивідуальний характер розумової праці.

3. Тривалість і поступовість процесу оволодіння знаннями [27, 135].

Щодо “Школи радості”, яку засновано понад 40 років тому в Павлиській середній школі В. О. Сухомлинський, то її можна

вважати першою науково обґрунтованою і експериментально перевіреною моделлю систематичного навчання дітей шестилітнього віку. Взагалі помиляються ті, хто вважає, що чим молодші діти, тим простіше їх учити й виховувати. Ні, складніше, адже дитина тільки починає формуватися, вона піддається будь-якому впливу. Адже непомірною вимогливістю з перших днів у неї можна відбити бажання до знань, а можна так вести урок, що всі сприйматимуть навчальний матеріал “на льоту”, і з кожним уроком підвищуватиметься інтерес до навчання. Головне в навчанні і вихованні дітей – розвивати у них продуктивне мислення, навчити одержувати задоволення від інтелектуальної праці, а для цього, зауважував В. О. Сухомлинський необхідно добре знати духовний світ дітей, сердечно і своєчасно практично допомагати, дбайливо ростили їх здоровими, розумними, щасливими.

В. О. Сухомлинський повертає нас до його головної думки про повноту щастя дитини. Духовну повноту і насиченість життя може дати тільки широка, різнобічна освіта, допитливе пізнання світу, активне і радісне бажання оволодіти знаннями. Дитина не може бути щасливою, якщо в школі їй погано, нудно, якщо вона почувається недостатньо здібною, щоб опанувати шкільну науку. Зробити дитину щасливою – це найперше допомогти їй учитися. Шкільні успіхи, самосвідомість сили дитини – запорука її щасливого дитинства.

Вивчення праць ученого і ознайомлення з досвідом роботи вчителів початкових класів Павлиської школи дає змогу виділити головні складові проблеми розвитку

пізнавального інтересу молодших школярів: постановка вчителем дедалі складніших перспективних завдань для забезпечення розвитку творчих сил дітей; проведення уроків мислення в природі; стимулювання інтелектуальних почуттів дитини; систематизація творчих робіт з розвитку мови; єдність інтелектуальної та трудової діяльності молодших школярів.

У Павлівській школі Василь Олександрович знайшов своїх однодумців. Заняття в зеленому класі, складання дітьми казок, праця з розвитку мови, робота в кабінетах, дитяча творчість, корисна праця на дослідній ділянці – цим жили і живуть педагогічний і учнівський колективи школи.

Таким чином, В. О. Сухомлинський у своїх працях “Серце віддаю дітям” та “Павлівська середня школа” розумову працю дітей розглядав як засіб розвитку розумових сил і здібностей, засуджуючи

механічне заучування і неусвідомленість знань.

Сучасний етап розвитку суспільства висуває нові вимоги до організації освіти. Процес реформування освіти здійснюється у напрямку зміни і мети. Дослідницька робота була проведена серед учителів початкових класів, з метою з'ясування стану використання сучасними вчителями початкових класів педагогічного досвіду Василя Олександровича Сухомлинського.

Опрацювавши результати анкетування по першому питанню “Які твори Василя Сухомлинського ви читали?”, можна зробити висновок, що з опитаних учителів усі без винятку читали різні твори В. О. Сухомлинського. Респонденти прочитали такі праці, як “Сто порад учителю” та “Серце віддаю дітям” (рис. 5.1).

Обізнаність вчителів з творами В. Сухомлинського

Рис. 5.1. Відповідь респондентів на запитання “Які твори Василя Сухомлинського ви читали?”

Опрацювавши друге питання анкети "Якими порадами В. Сухомлинського ви користуєтесь?", можна зробити такі висновки: всі, без винятку, вчителі користуються порадами В. Сухомлинського. Найбільше користуються порадами щодо індивідуальної та колективної бесід і порадами щодо мотивації оцінок; найменше – порадами щодо однакового та ввічливого ставлення до дітей, оцінки за повну, ґрунтовну відповідь і лише тоді, коли учень осмислив матеріал (рис. 5.2).

Проаналізувавши третє питання анкети "Що з досвіду Сухомлинського вам найбільше подобається?", можна зробити висновок, всім опитаним подобається педагогічний досвід Сухомлинського. А найбільше – те, які види батьківського авторитету він розробив і його казки, екскурсії на природу, поради та інше (рис. 5.3).

Досвід Сухомлинського, який найбільше подобається вчителям

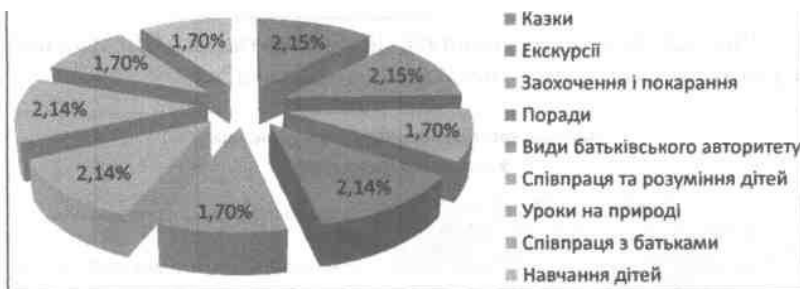

Рис. 5.2. Відповіді респондентів на запитання "Якими порадами Сухомлинського ви користуєтесь?"

Проаналізувавши четверте питання анкети, також отримано втішні результати: усі вчителі використовують досвід В. О. Сухомлинського у роботі з батьками. Найбільше вчителі дають поради батькам щодо фальшивого батьківського авторитету (рис. 5.4).

У цілому, опрацювавши результати анкетування, ми з'ясували,

що 60% опитуваних ведуть щоденник спостереження за учнями (рис. 5.5).

З проведеного дослідження можна зробити висновки, що вчителі початкових класів у сучасних умовах використовують педагогічний досвід Василя Олександровича Сухомлинського як у навчально-виховній роботі з дітьми, так і з їхніми батьками.

Досвід Сухомлинського, який найбільше подобається вчителям

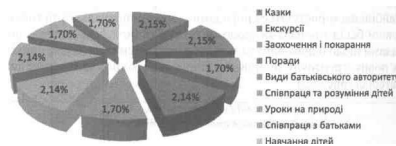

Рис. 5.3. Відповіді респондентів на запитання "Що з досвіду Сухомлинського вам найбільше подобається?"

Використання досвіду Сухомлинського У роботі з батьками

Рис. 5.4. Відповіді респондентів на запитання "Як ви використовуєте досвід Сухомлинського у роботі з батьками?"

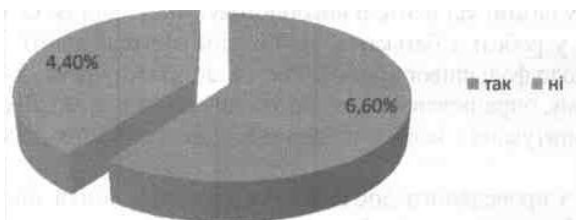
Ведення щоденника спостереження за учнями

Рис. 5.5. Відповіді респондентів на запитання "Чи ведете ви щоденник?"

Сучасний етап розвитку суспільства висуває нові вимоги до організації освіти. Процес реформування освіти здійснюється у напрямку зміни мети. Міщук Валентина Степанівна, вчителька початкових класів Ківерцівської ЗОШ № 3 I-III ступенів вважає, що першочерговим завданням є не організація передачі знань, а процес формування навичок і вмінь самостійного здобуття знань. За такого підходу нової актуальності набувають погляди В. О. Сухомлинського на розумове виховання школярів.

Аналізуючи праці В. О. Сухомлинського, В. С. Міщук вказує на низку факторів, які педагог вважав основними для успішного розумового розвитку дітей молодшого шкільного віку та першокласників зокрема:

1. Наявність допитливості та інтересу.
2. Вміння спостерігати, спостережливість.
3. Увага до слова, мовлення.
4. Вплив (наявність) емоційних переживань.
5. Спеціальне навчання, спрямоване на оволодіння мисленнєвими операціями.

Ідеями В. О. Сухомлинського ми керувалися у розвитку мовлення першокласників у період навчання грамоти. Оскільки мовлення нероздільно пов'язане з мисленням, на нашу думку, уроки розвитку мовлення саме в період навчання грамоти найповніше сприятимуть розумовому вихованню школярів. Період навчання грамоти – час, коли діти систематизують наявні знання та активно поповнюють цю систему. Взаємопов'язаний розвиток мислення і мовлення створює оптимальні умови для розумового виховання дітей.

Продемонструємо на прикладах можливості організації розумового виховання першокласників у процесі розвитку їхнього мовлення, які здійснюються у Ківерцівській ЗОШ I-III ступенів № 3.

Розвиток допитливості. Допитливість, за В. О. Сухомлинським, це вияв пізнавального інтересу дитини. З'являється він тоді, коли дитина сприймає достатню кількість образів. Чим більше предметів і явищ зовнішнього світу сприймає дитина, тим більше вона бачить незрозумілого, загадкового, тим яскравіше виявляється її інтерес. "Допитливість, цікавість – це віковічні

властивості людини. Де немає допитливості – немає школи”. Таким чином, основним джерелом розумової активності та рушійним мотивом мисленнєвої діяльності дитини В. О. Сухомлинський вважав наявність у неї інтересу, бажання дізнатись нове. Але й це бажання також потрібно виховувати, постійно дбаючи про розширення кола речей і явищ, які сприймає та осмислює учень. Саме тому в тексті вправ із розвитку мовлення ми включили слова на означення предметів, яких діти, можливо, й не бачили раніше, наприклад, ехидна, тюлень, папуга, факел, сом.

Тісно пов'язане із допитливістю дітей уміння спостерігати: не просто бачити предмети та явища, а розрізняти в них істотні ознаки, найменші деталі та елементи. В. О. Сухомлинський зазначав, що “спостережливість, уважність, допитливість – ці якості великою мірою визначають розумовий розвиток та успішність учнів” [24; 57]. Для того, щоб ці якості стали фундаментом розумового виховання, їх потрібно цілеспрямовано формувати. Поєднуючи вправи з розвитку мовлення із завданнями, що активізують вміння спостерігати, вчитель має змогу здійснювати розумове виховання першокласників. Наприклад, у посібнику “Барвисте мовлення” вміщені вправи, в яких учням пропонується зіставити два малюнки, знайти відмінності між малюнками і скласти речення.

Вплив слова на розумовий розвиток дитини. Крізь усі наукові праці В. О. Сухомлинського проходить думка про нерозривний зв'язок між книгою та розумовим вихованням учня. “Дитина не бачить краси оточуючого світу, якщо вона не

відчула краси слів прочитаного в книзі” [15; 267]. Але до того, як прочитати перше слово, дитина повинна почути читання матері й батька, вчителя, відчувати красу художніх образів. “Краса й сила твору торкають серце й хвилюють розум лише за умови, що дитина відчула найтонші відтінки слова ще до того, як навчилася читати” [15; 273]. Тому на уроках навчання грамоти перед учителем постає завдання ознайомити учнів з різноманітними відтінками слів, синонімами, різними словами на позначення одного й того ж предмета чи явища. Так, наприклад, ознайомлюючи за допомогою посібника “Барвисте мовлення” учнів із українською народною піснею “Сорока-ворона”, вчитель запитує: “Якими словами ви б назвали найменше сороченя?”

Ознайомлення з новою буквою – можливість розвитку мислення і мовлення дітей одночасно. “Для більшості дітей букви – це малюнки. І кожний малюнок щось нагадує” [15; 106]. Враховуючи цю тезу, слід давати дітям завдання на порівняння літери із предметами, використовувати вірші.

Вивчаючи накреслення кожної літери, учні придумують і вкладають у кожний малюнок реальний зміст; при цьому буква осмислюється і швидше запам'ятовується.

4. Слово лише тоді буде для першокласників значущим, коли викликатиме емоції. “Я досягав того, щоб слово було для дитини не просто позначенням речі, предмета, явища, але несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки” [15; 105]. Емоційна пам'ять посідає значне місце у житті дитини молодшого шкільного віку. Все, що для них є емоційно забарвленим, набагато краще запам'ятовується,

довше утримує їхню увагу та глибше осмислюється.

Вагомим важелем розумового виховання першокласника є інтелектуальні почуття – емоції, що виникають в результаті його пізнавальної активності, а саме: радість відкриття нового, здивування, інтерес.

Але не менш значущими є емоції, що виникають у дітей під час слухання і читання віршів, казок, оповідань, складання власних розповідей, споглядання та описів картин природи. Саме тому у посібнику “Барвисте мовлення” ми запропонували матеріал для складання оповідань, який викликає у дітей усмішку, пожвавлення, бурхливе обговорення.

5. Спеціальне навчання, спрямоване на оволодіння мисленнєвими операціями, синтезує вміння дітей спостерігати, уважність до слова, інтерес та пізнавальні емоції. Вчителям слід цілеспрямовано створювати ситуації, в яких дітям потрібно щось проаналізувати, узагальнити, порівняти, згрупувати. Підкреслюючи це, В. О. Сухомлинський пропонував ввести у школі спеціальні, уроки розвитку мислення.

У порадах батькам він наводить приклад милування лісом разом з дітьми. Після опису лісу вихователь ставить дітям запитання: “А чим відрізняється старий ліс від молодого?” “Дитина побачила те, на що вона ніколи б не звернула уваги, якби ви не збудили в неї бажання дізнатися, чому в молодому лісі рівні рядки” [9; 48].

Пошук учнями істотних ознак предметів і явищ навколишнього світу є необхідною передумовою мисленнєвого розвитку. У період навчання грамоти є можливість для

розвитку всіх мисленнєвих операцій, наприклад, складання речень за аналогією, порівняння, пошук зайвого слова, узагальнення.

Таким чином, ми прагнули продемонструвати можливості навчального процесу в період навчання грамоти з організації розумового виховання першо-класників. Урахування ідей В. О. Сухомлинського щодо розумового виховання дає змогу розвивати мовлення і мислення у взаємозв'язку. Проблема ж системи вправ, спрямованих на розвиток власне мисленнєвих операцій у період навчання грамоти потребує подальшого обговорення і глибшого аналізу.

У спадщині видатного педагога В. О. Сухомлинського знаходимо відповіді на актуальні питання, пов'язані з розвитком мовлення і виховання учнів початкових класів засобами слова. Як слово входить у свідомість дитини? Як навчити дитину сприймати і розуміти його? Як навчити її використовувати слово в усному і писемному мовленні?

В. О. Сухомлинського турбувало, що треба для того, щоб відповіді учнів не були сухими, книжними, стандартними, вимученими. Щоб вони вчилися думати, розуміти те, що говорять. Хай то буде розповідь про весняний ліс, про шлях краплі води, про срібну росу на гілочці чи веселку в небі. Переконувався: цього варто вчити дітей. А потрібних зразків немає, треба творити самому і привчати учнів. І Василь Олександрович починає створювати власні поетичні мініатюри. “Свої твори, мініатюри й вірші я став читати дітям. Мені було радісно поділитися з ними своїми думками, враженнями про чарівність природи, про людей праці. Я помічав, як дітей особливо

хвилює той твір, в якому вони знаходять те, що самі переживали” [15].

Учитель написав понад тисячу маленьких творів-мініатюр. Це справжнє багатство. Ось деякі назви творів: “Краплі роси під час сходу сонця”, “Цвітіння соняшника”, “Конюшинове поле”, “Бджоли вилітають з вулика”, “Лісовий шелест”, “Могила Тараса Шевченка”, “Букет польових квітів”, “Зоряна ніч”, “Книжка – мій друг”, “Посади своє дерево”...

Усі складені ним твори-мініатюри багаті змістом, поетичні, емоційні, несуть у собі багатогранні відтінки думки й почуттів.

Праця над творами, казками – це не тільки розвиток мовлення, а й самовиховання почуттів, це загальнопедагогічна проблема, від розв’язання якої залежить розумовий розвиток учнів, багатство їхнього духовного життя. Цю роботу треба розпочинати із спілкування з природою.

Досвід показав, що складати твори-мініатюри діти можуть навіть у період дошкільної підготовки, бо сприйняття навколишнього світу, краси рідної природи в них досить гостре й активне. Сама природа дитячого мислення схильна до творчості. Треба вести учнів на берег річки, ставу, разом з ними спостерігати явища природи (наприклад, як сонце сідає за обрій, у які кольори забарвлюються вода, поле, луки) і допомогти кожному з них знайти потрібне слово для висловлення думки, побудови фрази.

Для розвитку своїх творчих задатків дитина має писати про бачене, відчуте, пережите, бо саме звідси вона черпає логіку викладу, систему розповіді, правдиве власне слово. Протягом навчального року

учні початкової школи склали по п’ять-шість творів з натури.

В. О. Сухомлинський домагався, щоб учитель, починаючи заняття з 1 класом, визначав теми, на які діти писатимуть твори під час навчання у молодших класах. Закінчуючи початкову школу, учні повинні вміти добре розповідати про те, що вони бачать, спостерігають, про що думають.

Робота над розвитком мислення, усного і писемного мовлення у 1-3(4) класах потребує особливого вміння і старанності з боку вчителя. Розуміючи це, директор школи всіляко допомагав колегам, не жаліючи свого часу і сил. Наприклад, він радив вести дітей в осінній сад, розповідати їм про красу золоті осені, ласкаві промені сонця, різнобарвне вбрання дерев, про те, як усе живе в природі готується до довгої і холодної зими. Переконавшись, що хлопчики і дівчатка переймаються багатством змісту й емоційним забарвленням слів, слід пропонувати їм розповісти про те, що вони бачать, відчувають. Іноді власним прикладом Василь Олександрович переконував колег у тому, що поштоухом для спалаху дитячої емоційної творчості стають думки вчителя, бо лише вчитель може відкрити перед дитиною віконце в навколишній світ. У праці “Урок і знання” вчений пише: “Вкладайте у свідомість дитини живе, трепетне слово, дбайте про те, щоб воно не перетворилося на засушену квітку, а вилетіло, як із гніздечка, співучою пташкою, раділо красі навколишнього світу” [30; 368].

У ранньому віці в дитини повинна закарбуватися краса рідного слова, краса докільця, що її оточує. Педагог переконався, що чим ближче діти до джерела думки і слова – до світу, який живе навколо них, – тим багатшою і

виразнішою буде їхня мова, тим краще вони володітимуть словом як в усному, так і писемному мовленні.

Уже в перший рік навчання учні Павльської школи складали усні і письмові маленькі твори про червоні грона калини, про збирання врожаю, про багряне небо, перші осінні заморозки, про Діда Мороза, що сковує річки та запропонували матеріал для складання оповідань, який викликає у дітей усмішку, пожвавлення, бурхливе обговорення.

Слово для дітей стало засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу. З 2 класу учні складали твори про своїх старших товаришів, працю батьків, про бруньки яблуні і квітки ромашки, що в'яне, про срібні павутинки "бабиного літа" і збирання яблук у саду. За роки навчання в початкових класах кожен учень складав по 40-50 творів-мініатюр на теми з особистих спостережень.

Вагоме місце у роботі з дітьми посідала казка. В. О. Сухомлинський вважав, що без казки – живої, яскравої, яка заволодила свідомістю і почуттям дитини, – неможливо уявити мислення і дитячого мовлення, як певного ступеня людського мислення і мови.

Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, а й серцем. І не тільки пізнає, а й відгукується на події і явища навколишнього світу, виражає своє ставлення до добра і зла. З казки черпаються перші уявлення про справедливість і несправедливість. Казка виховує любов до рідної землі, вона – творіння народу.

Досвідчений учитель-практик і тонкий психолог, В. О. Сухомлинський бачив у кожній дитині особистість, тонку душу поета, домагався того, щоб у ній заграла поетична струна,

відкрилося джерельце творчості. Для цього треба спостерігати і помічати численні зв'язки між речами і явищами, щоб пробудилася жива думка, вилилася у твір чи казку.

Працюючи з дітьми над складанням казок, педагог учив їх знаходити свої слова, доводив, що про весняне сонечко, бджолу, гілочку можна скласти декілька казок, сюжет кожної буде цілком самостійний. У статті "На трьох китах" В. О. Сухомлинський наводить зразки казок, вибраних із десятків інших, які мають однакову назву.

Такого злету в педагогічній праці можна досягти лише тоді, коли слово входить у життя дитини як глибоко особистий інструмент творчості, який, за В. Сухомлинським, треба використовувати в пору дитинства і раннього отрочества.

У своїй школі педагог створив чудово оформлену Кімнату казок, яку часто відвідували діти. Учні з нетерпінням чекали наступної подорожі до таємничої кімнати. У ній було створено атмосферу, що вводила дітей у світ казок: багато малюнків, які відтворювали епізоди казок, декорації. Час від часу, залежно від того, які казки читалися, розповідалися чи інсценізувалися, обладнання в кімнаті змінювалося, бо кожна картина, кожний наочний образ, за словами вченого, загострюють сприймання художнього слова, допомагають розкриттю ідеї казки.

За час багаторічної педагогічної праці В. Сухомлинський переконався, що створення казок – один із найцікавіших для дітей видів творчості. Складена казка має і неабияке значення для психічного розвитку дитини, зокрема, її мислення. Якби не казка, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а

мислення – хаотичним. Казку педагог справедливо розглядає як перше вогнище, що “розпалює дитячу словесну творчість”. Він радить використовувати цей жанр у творчості дітей від дошкільного до підліткового віку.

Казки – цінний матеріал для вивчення рідної мови. Діти не тільки люблять слухати казки, а й із задоволенням їх складають. З перших днів перебування у Павльській школі учнів навчали складати казки, які В. О. Сухомлинський упродовж багатьох років збирав і систематизував (7 тисяч в 45 томах рукописних збірників).

Казки павльських школярів видано окремою книжкою у 1979 році. Вчитель сам написав багато казок, притч, оповідань. Видавництво “Освіта” 1991 року видало збірку казок і оповідань В. Сухомлинського “Казки школи під Голубим Небом”. Казки Василя Олександровича написано яскравою, соковитою, багатою мовою, у них розповідається про розмаїття навколишнього світу, глибокі почуття людини.

Педагог систематично навчав дітей писати казки, надихав їх тим, що сам творив казку. Великі педагоги завжди писали для дітей. У цьому, напевне, є якась закономірність, зв'язок між талантом вихователя і літературною творчістю (пригадаймо К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, Януша Корчака).

В. О. Сухомлинський вважав, що створення казок дітьми – це один із засобів пробудження у них пізнавального інтересу, розвитку їхнього мовлення.

Твір, казка стали для дитини першою сферою творчості, в якій вона утверджувала свої здібності,

пізнавала себе, переживала почуття гордості від того, що створює.

Тривалі роки роботи в школі привели В. О. Сухомлинського до переконання, що в ранньому шкільному віці слово, різні види роботи над ним не тільки розвивають мовлення і мислення дитини, а й мають великий виховний і освітній потенціал.

Важко переоцінити творчий доробок В. Сухомлинського – учителя, вихователя, письменника. Оповідання, створені великим педагогом, несуть у собі любов до природи, людини, тварин, любов до життя, енергію доброти.

В. О. Сухомлинський відзначав, що готуючись до уроку, досвідчений педагог завжди продумує, як відбиватимуться повідомлені ним знання на розумовому розвитку учнів. Розвиток дитини, її пам'яті, мислення, волі залежить від того, якою є дидактична мета уроку, які дібрано навчальні завдання, як методи навчання забезпечують активність, самостійність на творчість учня в діяльності навчання.

Раціональними є сформульовані ним рекомендації педагогам:

1. Поважаючи релігійні почуття віруючих учнів та їхніх батьків, поважно ставлячись до релігії, школа і вчитель повинні формувати у своїх вихованців науковий світогляд.

2. Учитель має бути людиною високої культури, знати історію, світову літературу, мистецтво, Біблію.

3. Визначаючи форми і методи формування світогляду, враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, а також сімейні умови виховання.

4. Учитель повинен запобігати виникненню конфліктів, образ,

приниження гідності й почуттів віруючих учнів.

5. Учитель має спиратися на принцип релігійного плюралізму і віротерпимості, які ґрунтуються на тому, що всі люди віруючі: тільки одні вірять у те, що Бог є, а інші – що його немає. Головне – прищепити дитині доброту і чесність, здатність на благородний вчинок, уміння мислити і обстоювати свої переконання. А віра чи невір'я – цей вибір має бути самоусвідомленим.

Актуальним сьогодні є впровадження у навчальний процес таких засобів активізації, як системи пізнавальних і творчих завдань, застосування різних прийомів співробітництва і навчального діалогу, групової та індивідуальної роботи, що сприяє зміцненню інтересів дітей. При вивченні нового матеріалу даю дітям завдання підготувати свої дослідження на ту чи іншу тему. На уроці здійснюю "Довідкове бюро" і учні розповідають про свої думки по цьому питанню.

В. О. Сухомлинський вважав, що кожний учень за роки навчання у середній школі повинен обов'язково оволодіти такими загально-навчальними вміннями:

- спостерігати за явищами навколишнього світу;
- думати, зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися;
- висловлювати міркування про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає;
- вільно, виразно, свідомо читати;

– вільно, досить швидко і правильно писати;

– виділяти у прочитаному логічно завершені частини, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними;

– знаходити книжку з питання, що цікавить;

– знаходити в книжці матеріал, що цікавить;

– робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання;

– слухати вчителя і водночас стисло занотовувати зміст його розповіді;

– читати текст і водночас слухати інструктаж учителя щодо роботи над текстом, над логічними складовими частинами;

– написати твір – розповіді про бачене навколо себе.

Отже, кожен учитель має знати і об'єктивно оцінювати свої методичні здібності і можливості та відповідно визначати в кожному конкретному випадку, якому з методів навчання треба надавати перевагу. Зрозуміло, що з цього не можна робити висновок про необхідність використання вчителем тільки одного чи кількох методів, якими він досконало володіє. Вчитель повинен постійно удосконалювати свою методичну підготовку, звертатися до педагогічного досвіду видатних педагогів, зокрема і творчої спадщини В. О. Сухомлинського.

Література

1. Андрущенко В. П. Пріоритети розвитку освіти XXI століття / В. П. Андрущенко // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності : альманах. – К., 2000. – С. 155–160.
2. Антонєць М. Погляди В. О. Сухомлинського на процес шкільного навчання // Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 16-18.
3. Безлюдна Н. В. Навчай, розвиваючи. [Нові підходи до навчання, що ґрунтуються на ідеях великого педагога В. Сухомлинського]. – К.: Наук. світ, 2001. – 93 с.
4. Вихрущ А. Контроль і оцінювання у концепції розвивального навчання В. О. Сухомлинського // Початкова школа – 2002. – № 9. – С. 32-34.
5. Волкова Н. П. Педагогіка. – К.: Академвидав, 2007. – 575 с.
6. Жаркова І. Формування “учня-мислителя” у творчій спадщині В. О. Сухомлинського // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 35-36.
7. Замашкіна О. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського // Початкова школа. – 2001. – № 10. – С. 74-77.
8. Зязюн І. А. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії / І. А. Зязюн // Постметодика. – 1998. – № 1. – С. 4–10.
9. Корнеєв В. Замилуйся синім небом, співом жайвора: [В. Сухомлинський про вивчення природи // Освіта. – 2002. – 25 верес. – 2 жовт. – С. 3.
10. Кузь В. Школа В. О. Сухомлинського – школа нового покоління // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 28-30.
11. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка. – К.: Знання, 2004. – 447 с.
12. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : моногр. / В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень [та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – 853 с.
13. Ониськів З. В. О. Сухомлинський про індивідуалізацію навчально-виховного процесу в початкових класах // Початкова школа. – 2002. – № 9. – С. 30-32.
14. Падалка О. С., Нісімчук А. С. Технологія інтенсивної педагогічної освіти : монографія. – Луцьк: ПДВ “Твердиня”, 2001. – 576 с.
15. Пархета Л. П. Виразне читання у практиці В. О. Сухомлинського // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 3-4. – С. 233-237.
16. Практикум з педагогіки : навч. посібник / за ред. О. А. Дубасенюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 462 с.
17. Рапіна Л. У Китаї випускник вищого педагогічного закладу не отримує диплом, доки не складе залік за книгою В. Сухомлинського “Сто порад учителю” // Освіта України. – 2001. – 16 листоп. – С. 6.
18. Рындал В. Г. Уроки Сухомлинського. – 2-е изд., доп. – М.: Пед. вестн., 2003. – 340 с.
19. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Вибрані твори : в 5-т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 209-400.
20. Сухомлинський В. О. Вчити вчитися // Вибрані твори : в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 5. – С. 426-436.
21. Сухомлинський В. О. Гармонія трьох начал // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – С. 569-578.
22. Сухомлинський В. О. Думки про шкільне виховання // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – С. 378-392.
23. Сухомлинський В. О. Інтерес до уміння – важливий стимул навчальної діяльності учнів // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – С. 7-16.
24. Сухомлинський В. О. Людина – найвища цінність // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – С. 446-472.
25. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Вибрані твори :

- в 5-т. – Т. 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 403-636.
26. Сухомлинський В. О. Найвідсталіші у класі // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – С. 584-590.
27. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Вибрані твори : в 5-т. – Т. 3. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 283-582.
28. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Вибр. тв. : у 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 4. – С. 7-390.
29. Сухомлинський В. О. Розумова праця і зв'язок школи з життям // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 53-69.
30. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 7-300.
31. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві // Вибрані твори : в 5-т. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 419-651.
32. Сухомлинський В. О. Тайники перевантаження // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 223-229.
33. Сухомлинський В. О. Урок і знання // Вибрані твори : в 5т. – Т. 5. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 366-371.
34. Ткачук Л. В. О. Сухомлинський про складові успіху в навчанні // Початкова освіта. – 2001. – Травень (№ 19). – С. 2.
35. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник. – Видання 2-ге. – К. : Академвидав, 2006. – 560 с.

ПАДАЛКА ОЛЕГ СЕМЕНОВИЧ.
В. О. СУХОМЛИНСКИЙ –
ПРИЗНАННЫЙ В МИРЕ ПЕДАГОГ И
УЧЁНЫЙ.

В статье проанализирован педагогический опыт и творческое наследие В. О. Сухомлинского, исследованы его взгляды на процесс школьного обучения в начальной школе.

Ключевые слова: методы обучения в начальной школе, педагогическое наследие В. О. Сухомлинского, творческое наследие В. О. Сухомлинского.

PADALKA OLEG. VASYL
SUKHOMLINSKY – A WORLD-
RECOGNIZED TEACHER AND
SCIENTIST

The article analyzes pedagogical experience and creative heritage of Vasyl Sukhomlinsky, his views on the elementary school education process is examined.

Keywords: elementary school teaching methods, pedagogical heritage of Vasyl Sukhomlinsky, creative heritage of Vasyl Sukhomlinsky.